

Quan Catalunya celebrava Espartero, 1856-1868*

When Catalonia Celebrated Espartero, 1856-1868

per Adrian Shubert

York University

RESUM:

Molt després d'ordenar bombardejar Barcelona el novembre de 1842, Espartero va continuar sent un personatge extremadament popular tant a la ciutat com arreu de Catalunya. Aquest article analitza l'*esparterisme* català de 1856 a 1868, un fenomen molt divers que es va produir tant a Barcelona com a pobles i viles de tot Catalunya; era individual i col·lectiu; era intensament interclassista; es va manifestar de diverses maneres, des de poemes i articles de diari a la celebració del dia de San Baldomero, quan es repartia almoina i es feien banquets, discursos, representacions teatrals i actuacions de bandes i corals; i s'expressà en català i en castellà.

PARAULES CLAU:

Espartero, Catalunya, Balaguer, progressistes.

ABSTRACT:

Long after he ordered the bombardment of Barcelona in November 1842, Espartero remained an immensely popular figure in the city and across Catalonia. Focussing on the years 1856 to 1868, this article will explore the diverse phenomenon of *esparterismo catalán*, which was located in Barcelona and in towns and villages across Catalonia; was individual and collective; was strongly *interclassista*; took a number of forms, from poems and newspaper articles to San Baldomero Day celebrations featuring almsgiving, banquets, speeches, plays, bands and choirs; and was expressed in Catalan as well as in Spanish.

KEY WORDS:

Espartero, Catalonia, Balaguer, Progressistas.

L'octubre de 2008 l'Ajuntament de Barcelona va votar canviar el nom de dos carrers batejats en honor de Baldomero Espartero, el carrer Duc de la Victòria i el passatge del Duc de la Victòria, per carrer del Duc i passatge de Francesc Pujols.¹ Aquesta decisió era coherent amb la creença general que Espartero, qui va ordenar

Data de recepció: juliol 2016; versió definitiva: novembre 2016.

* Traduït al català de l'original en anglès per Nadia Varo Moral.

1. La iniciativa de canviar el nom del passatge del Duc de la Victòria va ser impulsada per l'Ateneu de Barcelona l'abril de 2006. Arxiu Municipal Contemporani, Barcelona, S1/D/2007-04857.

com a regent el bombardeig de la ciutat el novembre de 1842, era un enemic de Catalunya.² Tanmateix, el bombardeig no va minar el suport a Espartero a la ciutat i molt menys a la resta de Catalunya, on va continuar sent extremadament popular molts anys. Durant el Bienni Progressista, aquesta popularitat era manifesta. Una de les dites que circulaven entre els treballadors barcelonins durant la vaga de les selfactines deia: «Y porque nols engañen / dos pillars hi han posat' lo un es Espartero / i l'altre la Societat». A més, el juliol de 1855, les autoritats de la ciutat van confiscar una pancarta de la Milícia Nacional que proclamava «Viva Espartero, pan y trabajo!». Aquell mateix mes, els treballadors en vaga a Vic van manifestar-se a la plaça Major i portaven un retrat d'Espartero.³ Ni tan sols el final tràgic del Bienni va poder acabar amb l'*esparterisme* a Catalunya. De fet, la resistència de la Milícia a O'Donnell podria fins i tot haver-lo enfortit.⁴ És més, entre el final del Bienni Progressista i la Revolució Gloriosa, Catalunya –i Barcelona en particular– va ser l'epicentre de l'*esparterisme* espanyol, cosa que els demòcrates de Madrid van constatar i lamentar.⁵ El suport a Espartero durant la dècada final del regnat d'Isabel II podria ser una exemple excepcional del «doble patriotisme» descrit per Josep Maria Fradera.⁶

Aquest *esparterisme* català formava part d'un culte a Espartero que va mantenir-se durant el Sexenni Democràtic i fins i tot més tard, però n'era una varietat especialment forta.⁷ Es tractava d'un fenomen divers. Es va produir tant a Barcelona com als pobles i viles de tot Catalunya; era individual i col·lectiu i intensa-

2. Sobre el bombardeig, M. SANTIRSO, «Barcelona. Ruedo de postguerra (1840-1843)», dins J. S. PÉREZ GARZÓN, *Los bombardeos de Barcelona*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 2014, 94-144.

3. J. BENET i C. MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX: el moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)*, Curial, 1976, II, 29-33, 50-51, 61.

4. A. GARCIA BALANÀ, «Patria, plebe y política en la España isabelina: la Guerra de África en Cataluña (1859-1860)», dins E. MARTÍN CORRALES (ed.), *Marruecos y el Colonialismo Español, 1859-1912*, Barcelona, Bellaterra, 2002, 31-32; i A. GARCIA BALANÀ, *La Fabricació de la fàbrica*, Igualada, Abadía de Montserrat, 2004, 446-448. Garcia Balañà ha remarcat la importància de les «redes informales de camaradería y participación» locals, especialment «redes de milicianos», com a vector de transmissió de lleialtats polítiques. A. GARCIA BALANÀ, «Significados de República. Insurrecciones federales, redes milicianas y conflictos laborales en la Cataluña de 1869», *Ayer* 71, 2008, 213-243.

5. *La Discusión* 20, 22 de juliol de 1858, 5; 12, 15 d'agost de 1858.

6. J. FRADERA, *Cultura nacional*, Madrid, Marcial Pons, 2003, 34-36.

7. Sobre l'actual popularitat d'Espartero, vegeu A. SHUBERT, «Being –and Staying– Famous in 19th century Spain: Baldomero Espartero and the Birth of Political Celebrity», *Historia y Política*, juliol-desembre de 2015, 211-237. Vegeu també R. MARTÍN ARRANZ, «El liderazgo carismático en el contexto del estudio del liderazgo» i «Espartero: figuras de legitimidad», ambdós dins J. ÁLVAREZ JUNCO (comp.): *Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Madrid, Siglo XXI, 1978, 77-100 i 101-128; G. DE LA FUENTE MONGE, «La figura del general Espartero en el teatro decimonónico», *Historia y política* 29, 2013, 103-138; J. IÑAREJOS MUÑOZ, «El aura del General Espartero. Construcción, deconstrucción y apropiación de los perfiles carismáticos de un prohombre», *Historia y política* 30, 2013, 205-223; L. GARRIDO MURO, *El nuevo Cid. Espartero, María Cristina y el primer liberalismo español (1834-1840)*, tesi doctoral, Santander, Universidad de Cantabria, 2013; i L. GARRIDO MURO, *Guerra y Paz. Espartero durante la Regencia de María Cristina de Borbón*, Madrid, CEPC, 2016.

ment interclassista; a més, es va manifestar de diverses maneres, des de poemes i articles de diari a la celebració del dia de San Baldomero, quan es repartia almoïna i se celebraven banquets, es pronunciaven discursos, es representaven obres de teatre i actuaven bandes i corals; i s'expressava en català i en castellà. Llavors, l'esparterisme estava al cor de la cultura política catalana –especialment de la cultura política progressista– i Espartero era una personalitat a Catalunya i també a Espanya.

* * *

L'esparterisme català no era un moviment centralitzat, però la seva principal figura fou Víctor Balaguer, ajudat pel seu «mentor literari», Lluís Cutchet.⁸ Balaguer, progressista i catalanista –qui tingué un paper clau en la recreació literària de «la historia patria [...] concretó la fusión entre historia y paisaje o territorio»⁹–, considerava que la descentralització era un plantejament veritablement liberal. A més, era un seguidor convençut d'Espartero. Va abandonar *La Corona de Aragón*, un diari que havia ajudat a fundar el 1854, després d'un desacord amb l'editor sobre el seu posicionament en el cop d'O'Donnell contra Espartero el juliol de 1856. Els anys posteriors a la fi del Bienni, Balaguer estava en el nucli de la política progressista de Barcelona com a director de la Junta Progressista de la ciutat, el Cercle de Barcelona i la Tertúlia Progressista de Barcelona. Així mateix, va fer un gran esforç per donar al partit a Catalunya «unes bases organitzatives molt més estables i modernes». El setembre de 1856 va fundar amb Cutchet el diari *El Conceller*, que, a banda de seguir una línia política «catalanista i progressista», va publicar les seves obres literàries en català.¹⁰ També va ser una de les moltes maneres com Balaguer va expressar la seva «particular admiració» i el seu suport polític a Espartero.¹¹ Després del tancament d'*El Conceller*, el juny de 1857, Balaguer es va plantejar fundar un nou diari al qual volia anomenar *Progreso y Espartero*, però Espartero mateix

8. FRADERA, *Cultura nacional...*, 166. Sobre Balaguer, vegeu J. PALOMAS I MONCHOLÍ, *Victor Balaguer. Renaixença, Revolució y Progrés*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca Antina, 2004; i A. GARCIA BALANÀ, «El primer Balaguer o la temptativa populista a la Catalunya liberal (1859-1869)», *L'Avenç* 262, 2001, 36-41.

9. FRADERA, *Cultura nacional...*, 117-118. Segons Magí Suñer, entre el final del Bienni Progressista i la Revolució Gloriosa «l'activitat de Balaguer en relació amb la Renaixença fou intensa i decisiva: mantenidor dels primers Jocs Florals de Barcelona, segon antòleg de la poesia romàntica, redactor de la *Historia de Catalunya y de la Corona de Aragón*, màxim connector amb els felibres occitans i autor de dos llibres de poesies en català, el segon dels quals conté una llarga introducció sobre el moviment literari català contemporani i una aposta per la politització de la Renaixença». M. SUNYER, «La Renaixença, una paradoxa en tres actes i un pròleg», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* XXVI, 2015, 100.

10. El diari defensava que el seu objectiu era defensar «los buenos principios representativos y las altas tradiciones de la antigua nacionalidad catalana». Citat a A. ELÍAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, Barcelona, Administración, 1889, I, 512.

11. PALOMAS I MONCHOLÍ, *Victor Balaguer...*, 92-94, 155-156, 168.

va recomanar-li enèrgicament que no fes servir el seu cognom, atesa «la anarquía en que están los partidos, incluso el Progresista».¹²

El Conceller fou esparterista des dels primers números. L'11 d'octubre de 1856, Cutchet va publicar un article en què exalçava les virtuts personals d'Espartero, i, el 2 de novembre, Balaguer el va descriure com «el hombre eminentemente popular, el patriarca de nuestras libertades, el salvador tres veces del trono».¹³ El 27 de febrer de 1857, el primer cop que va poder commemorar l'aniversari d'Espartero, va publicar a la primera plana el llarg poema «A Espartero, Recuerdo», de Balaguer. L'autor remarcava que en dirigir-se a Espartero, «de España salvador», ho feia com a català: «Soy catalán. Nací entre las montañas / de esa indomable y bella Cataluña / clásico suelo de lealtad. Mi acento / rudo será tal vez como mi patria / mas como ella leal».¹⁴

L'adulació de Balaguer per Espartero va anar encara més enllà amb el seu llarg poema «Homenaje y recort al excm. señor d. Baldomero Espartero», escrit en català per commemorar l'aniversari d'Espartero el 1859 (any de la restauració dels Jocs Florals, en la qual Balaguer va col·laborar).¹⁵ En la primera part del seu «Homenaje» Balaguer afirmava que «la llibertat» és la «Filla santa del cel», un «colom baixat del cel com missatger de vida», i deia que així com «la religió son Evangeli té», ella «tè màrtirs venerats... y sos apóstols també»: els atenencs a les Termòpiles, Guillem Tell, els herois catalans Fivaller i Pau Claris, George Washington i els grecs de Misolonghi. Havia arribat el torn d'Espanya, i el seu heroi era Espartero –amb evidents similituds amb Crist–, la principal gesta del qual es va produir «La nit mateixa que Dèu / Donà un Salvador al món». En la segona part del poema, Balaguer, «ab llealtat catalana», s'adreçava directament a Espartero, «lluny avuy de la pompa cortesana», i li deia que no es preocupés si aquells que l'havien lloat en el passat «avui donan al olvit» perquè ell no era el primer: l'«intrèpit Colon» també havia patit aquest destí.¹⁶

Balaguer no era l'únic poeta català que enaltia Espartero. Dins la col·lecció de quatre poemes *Al General Espartero, pacificador de España, campeón de la patria libertad*, publicada a Barcelona per celebrar el seu aniversari de 1862, estava «Al

12. Carta d'Espartero a Balaguer, 4 d'octubre de 1858, MS 358, Biblioteca del Museu Víctor Balaguer (BMVB).

13. *El Conceller*, 11 d'octubre i 2 de novembre de 1856.

14. *El Conceller*, 27 de febrer de 1857, MS 312, BMVB. El seguia, a la pàgina 2, un article signat per «La Redacción». A diferència de l'any anterior, quan Barcelona «se entregaba al júbilo y al placer», quan «el aire azotaba las banderas bicolores en todas partes enarboladas» i «las banderas militares poblaban el espacio con los ecos entusiastas de patrióticos himnos», aquell any, tristament, tot era «silencio y calma».

15. Sobre els Jocs Florals, J. M. DOMINGO, «The Jocs Florals in Contemporary Catalan Literature», *Catalan Historical Review* 6, 2013, 73-83; J. M. DOMINGO (ed.), *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i Romanticisme*, Barcelona, MUHBA, 2011.

16. V. BALAGUER, «Homenaje y recort al excm. señor d. Baldomero Espartero», dins F. P. BRIZ (ed.), *Los trovadores modernos*, Barcelona, Salvador Manero, 1859, 178-185. Quan va rebre una còpia del poema Espartero digué a Balaguer que «[m]ucho me han gustado los versos en catalan [sic], y lo mismo a la Duquesa». Carta d'Espartero a Balaguer i Cutchet, 14 de juny de 1859, MS 359, BMVB.

Duch de la Victoria. Oda», d'«un catalá humil que ab troba rústica / Vull espresar los sentiments que abrigo / Dins de mon pit fer tu». La connexió entre l'amor per Catalunya i per Espartero era fins i tot més estreta que en el cas de Balaguer:

En Catalunya jo he nascut, la adoro
Com pot amarla Deu que la dá vida
Ningú mes que jo, may;
[...]
Donchs bé, jo t'amo com l'adoro á ella;
Te desitjo tant bé com desitjarlo
Per ella puga jo;
Y lo millor festeix que jo puch ferte
Es parlarte ab sa llengua; ab ella 't parlo;
Admet lo galardó.¹⁷

L'any següent, Balaguer va llegir el seu «Homenatje y recort» i un poeta anomenat Alcántara llegí la seva obra «Al abi»: «Si els homs mes illustrats / le dedican un recort / ¿no han de saludarlo, y fort / tots los Catalans honrats? [...] Si».¹⁸ En una interessant mostra de bilingüisme i de doble patriotisme, Carlos Galofre de Sants, «soldado voluntario durante la guerra civil, el pobre y modesto obrero hoy», va enviar a Espartero, «el ecelso [sic] Padre de la Libertad de nuestra querida Patria», un sonet escrit en català que presentava humilment com a una «pobre composición».¹⁹ Francesc de Mas i Otzet envià a Espartero un sonet manuscrit titulat «Al Duch de la Victoria» per unir-se a la celebració de l'aniversari de 1866, en el qual commemorava el seu triomf a la guerra Carlina.²⁰ També hi havia poemes en castellà que feien referència a Catalunya, com el de Jaume Rafecas i Bonastre, de 1859, amb els versos «El pueblo catalán, liberal todo / Contestará a la calumnia de este modo / ESPARTERO vivirá dentro del pecho / del pueblo, si, que la virtud adora / Y ESPARTERO conserva este derecho / Porque nobles virtudes atesora».²¹

* * *

Balaguer va referir-se a les virtuts personals d'Espartero al final del seu «Homenatje y recort»: «Respectant ta probitat / y ta virtud y prudència / tos contraris te han mirat / amich de la llibertat / y enemich de la llicencia [...] sempre has

17. *Al General Espartero, pacificador de España, campeón de la patria libertad*, Barcelona, V. Domenech, 1862. Els altres tres poemes estaven escrits en castellà.

18. *La Corona*, 27 de febrer de 1863.

19. Carta de Carlos Galofre a Espartero, 26 de febrer de 1864, Arxiu Espartero. Miguel Planas i alguns amics de Sant Andreu del Palomar –que s'autodefinien com a «estos miserable operarios»– van enviar-li un poema, encara que en castellà. Carta de Miguel Planas i els seus amics a Espartero, 25 de febrer de 1867, Arxiu Espartero.

20. Francisco de Mas y Otzet, 27 de febrer de 1966, Arxiu Espartero.

21. *La Corona*, 27 de febrer de 1859.

sembrat la virtut / predicant la llibertat».²² Això era part d'un fenomen més ampli al qual Balaguer va contribuir enormement: els anys finals del Bienni, el «modesto retiro de Logroño» d'Espartero va convertir-se en símbol de la virtut, a diferència de la corrupció de l'elit política a Madrid.²³ Ningú no va encomiar les virtuts personals d'Espartero ni les va vincular tan estretament a la vida pública com Balaguer, com posa de manifest el seu llibre *La Libertad Constitucional. Estudios Políticos* (1858), dedicat a un altre fervorós esparterista, Pasqual Madoz.²⁴ El principal argument de Balaguer era que la naturalesa de la vida privada d'un polític era un indicador del seu comportament en la vida pública, que un home que «no es bueno en el interior de su casa no puede ser bueno en las regiones del poder; el que no sabe respetar a sus amigos y considere los derechos de cada uno de los miembros de la familia, no puede respetar ni considerar a los ciudadanos».²⁵ Per a Balaguer, Espartero era un model:

A Espartero se le ha visto lo mismo cuando ha estado proscrito en Londres que cuando ha estado ocupando como regente el primer puesto del Estado, lo mismo cuando ha permanecido retirado en su casa de Logroño que cuando ha vivido en un palacio como presidente del Consejo de ministros, guardar la misma severidad de costumbres y la misma moralidad de principios. Modesto y probo, tolerante y justo, Bueno y sencillo, accesible á todo el mundo, con palabras de consuelo para todos, ni el fausto le cegaba, ni la opulencia le atraía, ni la ambición le dominaba, ni su elevación le daba vértigo, ni siquiera comprendía estando en el poder que pudiese haber nada ilegal, inícuo é injusto. Estas tres palabras no han estado jamás en su diccionario. Espartero sabe amar á todos porque no sabe aborrecer á nadie. Espartero es un personaje típico. Ha nacido para ser jefe no de un partido político, sino de un partido de hombres de bien, de hombres legales y justos [sic].

Aquest elogi a Espartero formava part d'un text que exposava el «catalanisme progressista» de Balaguer. Argumentava que Espanya era un «estat plurinacional» on la «llibertat nacional» havia de ser reconeguda, cosa que s'aconseguia

22. BALAGUER, «Homenatge i recort...».

23. SHUBERT, «Being –and Staying– Famous...». Els progressistes en general van emfatitzar l'honestat, el desinterès i fins i tot la pobresa dels seus herois. Vegeu R. ZURITA, «El progresismo. Héroe e historia en la nación liberal», dins M. ROMERO i M. SIERRA (ed.), *La España Liberal, 1833-1874*, Madrid, Marcial Pons, 2014, 327-328.

24. V. BALAGUER, *La libertad constitucional. Estudios políticos*, Barcelona, Jaime Jepús y Ramón Villegas, 1858. Prèviament, Balaguer havia plantejat aquestes idees a *El Conceller*, 4 de novembre de 1856.

25. BALAGUER, *La libertad constitucional...*, 49. Els demòcrates també compartien aquestes idees. Vegeu F. PEYROU, «Familia y política. Masculinidad y feminidad en el discurso democrático Isabelino», *Historia y Política* 25, 2011, 149-174.

ria amb un «sistema polític avançat» a Espanya.²⁶ Espartero era només el més destacat d'un grup de grans liberals espanyols com Argüelles, Calatrava i Mendizábal, que s'havien dedicat a un «plan de gobierno» coherent que implicava «unir el país políticamente [sic] y descentralizarlo administrativamente para bien de todos».²⁷

Balaguer no era l'únic progressista català que alabava les virtuts d'Espartero. Per Román de Lacunza, la celebració de l'aniversari d'Espartero era el símbol de les virtuts que –a diferència dels seus rivals– tenia el Partit Progressista: «la honradez, la probidad, la consecuencia».²⁸ Per a *La Corona*, celebrar San Baldomero era exalçar:

[...] la moralidad política, la consecuencia, una protesta elocuente contra la doctrina de las infidencias políticas. Contra esas habilidades representadas por escandalosas posiciones; contra la corrupción, primero de la fe política y después de la social, consecuencia indeclinable de la primera, tenía que protestar el partido progresista que representa el verdadero país que no quiere nada para sí en particular, sino que se gobierne con justicia y legalidad, y eso es lo que hace el partido progresista celebrando los días del general Espartero.²⁹

Agustí Aymar, un altre destacat esparterista barceloní, remarcava que els progressistes admiraven «la sencillez casi espartana del ilustre Duque, sencillez que contrasta con las colosales fortunas que los que pretenden ser sus émulos han improvisado».³⁰ Commemorar l'aniversari d'Espartero era una celebració de la virtut, en vista de la seva absència.

* * *

Una de les millors maneres de copsar l'abast de l'esparterisme a Catalunya és a partir de la celebració de l'aniversari d'Espartero, San Baldomero, el 27 de febrer. San Baldomero era una tradició inventada, una mena de festivitats progressista. De fet, la junta del partit a Barcelona descrivia aquestes celebracions com a «propias de una fiesta cívica».³¹

Ràpidament el dia va quedar associat a la filantropia; a donar diners i, sobretot, pa als pobres, en una mena de caritat liberal. El 1859 alguns progressistes barcelonins decidiren que «en lugar de convites celebran los días de Espartero [...] socorriendo [...] a los necesitados» i van recaptar a Barcelona 1.376 rals,

26. BALAGUER, *La libertad constitucional...*, 252-253.

27. BALAGUER, *La libertad constitucional...*, 49-51.

28. *La Corona*, 27 de febrer de 1860.

29. *La Corona*, 1 de març de 1864. Vegeu també *La Corona*, 27 de febrer de 1861.

30. *La Corona*, 27 de febrer de 1865.

31. Carta de la Junta Provincial de Barcelona al Comitè Central de Madrid, 31 de maig de 1864, Arxiu Espartero.

que es van repartir entre 80 pobres.³² El 1860 els organitzadors van decidir dedicar la seva acció filantròpica «al socorro de los heridos catalanes del ejército de África» i dotar San Baldomero d'un caràcter més formal i de major presència pública, de manera que van organitzar una «función teatral» per recaptar fons. El programa havia de consistir íntegrament en «piezas patrióticas alusivas a las hazañas del antiguo ejército mandado por D. Baldomero Espartero no menos que a los heroicos hechos del ejército que manda D. Leopoldo O'Donnell», amb les obres *El puente de Luchana* i *La voz de España*. Per als organitzadors, era essencial vincular les batalles d'Espartero i la guerra que en aquells moments s'estava produint: Espartero va lluitar per «la libertad [...] la civilización [...] el progreso [...] la grandeza y dignidad del país» i O'Donnell estava lluitant per les mateixes causes. «Nuestro joven ejército está llenando en África una misión liberal, y que en suma, con las variaciones que las circunstancias inducen a los ánimos y en la conducta de los hombres, hace lo mismo que el antiguo ejército constitucional, pelear y morir por la libertad y el progreso».³³ El fet que Espartero mateix desaproves la guerra resultava irrellevant.³⁴

L'any següent la recaptació es van destinar «al Socorro de los necesitados de Barcelona». Per primer cop, el programa incloïa els cors Clavé i tots els assistents van rebre una edició del full de serveis d'Espartero de 48 pàgines.³⁵ El 1862 al programa hi havia una interpretació d'Antonio Gil de Zárate de l'obra *Guillermo Tell*, amb una lectura poètica en un dels entreactes. Seguien una obra de teatre d'un acte de Ventura de la Vega i una jota aragonesa. A més, tot el públic assistent havia de rebre una «corona poética» gratuïta.³⁶ La celebració de 1863 va consistir en dues sarsueles, *Las hijas de Eva* i *La isla de San Balandran*, separades per una coral que va cantar l'himne de Luchana. També hi hagué «una alegoría muy bien combinada en cuyo centro figuraba el retrato del vencedor de Luchana», encara que la medalla que Balaguer havia suggerit encunyar sembla que no va arribar a materialitzar-se.³⁷

32. *La Corona*, 27 de febrer i 1 de març de 1859. El diari publicava una llista de l'almoïna distribuïda: 18 «carneros» a la Casa de la Caritat, 5 a la Casa de la Misericòrdia, 2 a la Casa d'Exposits, 6 rals per cada presoner de la Casa de Correcció, «a fin de que los depositen en la Caja de Ahorros», i 1.000 rals a la «Asociación de socorro y protección a la clase obrera y jornalera».

33. *La Corona*, 27 de febrer de 1860.

34. Com va escriure a Cutchet, «La operación emprendida es fácil, pero difícil o imposible la indemnización de tantos gastos y sacrificios [...] venceremos pero ignoro las ventajas, y solo sé que las cosas malas por naturaleza nadie puede hacerlas buenas». Carta d'Espartero a Cutchet, 27 de gener de 1859, Arxiu Espartero, 14-54. En aquesta carta Espartero no estava en sintonia amb l'opinió progressista i fins i tot democràtica, ja que la guerra era «abiertamente popular». GARCIA BALANÀ, «Patria, plebe y política...», 19.

35. *La Corona*, 27 de febrer i 10 de març de 1861. Els organitzadors van distribuir 2.945 pans valorats en 9.475 rals. Carta d'Aymar a Espartero, 31 de gener de 1861, Arxiu Espartero, 15-2.

36. *La Corona*, 27 de febrer de 1862.

37. *La Corona*, 25 i 27 de febrer de 1863; carta d'Espartero a Balaguer, 1 de desembre de 1862. A Espartero li agradava la idea, que veia com a «una nueva y generosa prueba del cariño de los catalanes, que en tanto estimo un motivo mas a mi eterno agradecimiento».

El 1864 l'acte va començar amb l'himne de Luchana i s'interpretà una versió orquestral de l'òpera d'Aubert *La muette de Portici*, sobre la llibertat nacional.³⁸ Lluís Cutchet el va descriure en una carta a Espartero:

El vasto teatro del Liceo estaba completamente lleno, recogiendo muy cerca de veinte mil reales; de suerte que pagados gastos, quedarán sobre quince mil para repartir en panes de San Baldomero, o de San Espartero, como dice el pueblo. Lo más satisfactorio es que el teatro del Liceo está habitualmente cerrado por antiguos moderados, y era algo expreso a través de contar principalmente con el dinero y la presencia de la gente moderada para celebrar los días de gran [?] de la libertad, y oír tocar los himnos de [?] y de Riego en medio de entusiastas vivas al duque de la Victoria.³⁹

Segons Jaume Rafecas, al teatre es respirava un «sublime entusiasmo» i 5.000 persones van aclamar Espartero amb «verdadero frenesí [...] Al empezar la orquesta y los coros las primeras notas del himno de Luchana los vítores a la libertad y a Espartero poblaban el espacio del regio coliseo sin que en el resto de la función disminuyera ese ardiente entusiasmo».⁴⁰

Les celebracions de San Baldomero es van interrompre a partir de 1865, fruit de la repressió governamental. El 1868 els organitzadors de l'acte no havien pogut «reunirse en común», així que van enviar a Espartero dues cartes idèntiques en què explicaven que «razones poderosas [que] no se ocultarán al buen criterio de VE» havien portat a la cancel·lació. Afirmaven que, si els deixava publicar la seva resposta, ho farien com si estigués «dirigida a los varios amigos que le han escrito».⁴¹ Com Aymar li va dir en una altra carta, «las circunstancias no les han permitido celebrar cual otros años».⁴²

San Baldomero també se celebrava a nombroses poblacions arreu de Catalunya. Jaume Rafecas –un dels organitzadors a Barcelona– afirmava que «en este día Cataluña está de fiesta: la mayoría de sus numerosos y liberales pueblos, hasta en los más reaccionarios, como Vich», el celebraven.⁴³

38. *La Corona*, 26 de febrer de 1864.

39. Carta de Cutchet a Espartero, 28 de febrer de 1864, Arxiu Espartero. Subratllat de l'autor. Les 8.000 peces de pa distribuïdes aquell any portaven el nom d'Espartero. *La Corona*, 27 de febrer de 1865.

40. Carta de Jaime Rafecas a Espartero, 13 de març de 1864, Arxiu Espartero.

41. Carta d'Aymar a Espartero, 25 de febrer de 1868, Arxiu Espartero 25-51; Comisión de Festejos a Espartero, sense data, Arxiu Espartero 25-60.

42. Carta d'Espartero a Agustín Aymar, 23 de març de 1868, Agustí Aymar, Papers personals i correspondència política, MS 1260, Biblioteca de Catalunya.

43. Carta de Jaime Rafecas a Espartero, 28 de febrer de 1864, Arxiu Espartero.

progressistes locals van fer un banquet en un restaurant, mentre que els de la pro-pera Arbúcies en van fer el seu en un altre. Tots dos grups van trobar-se en un cafè on el propietari havia penjat un retrat d'Espartero, a qui es van dedicar diversos brindis i «se despidieron a las dos de la madrugada del día siguiente cantando el coro de dicha villa varias piezas dedicadas al invicto Duque».⁴⁷ La celebració de Sant Boi de Llobregat fou organitzada per «dos sugetos [sic] que pertenecieron al distinguido cuerpo de voluntarios catalanes». Al matí una banda i una coral van desfilar pels carrers mentre es repartia pa i diners als pobres, «advirtiéndoles que se les hacía el donativo con motivo de ser los días del Escmo. [sic] Sr. Don Baldo-mero Espartero»; aquell vespre la banda va tornar a marxar.⁴⁸

Els festejos a Sant Andreu del Palomar, en aquells moments una població als afores de Barcelona, foren encara més elaborats. A les dues de la matinada del 26 de febrer, «un repique general de campanas» anunciava la imminent celebració i aquell vespre la banda del poble «recorrió, seguida de un inmenso gentío las calles de la villa». El matí següent, una comissió va repartir petites quantitats de diners a «algunas familias pobres» recomanades pels metges de la localitat i se celebrà una missa a la memòria de Sant Baldomer «cantado a toda orquesta». Entre la «multitud» hi havia:

[...] más de ciento setenta pobres de ambos sexos, estos precedidos de la música y de los comisionados nombrados al efecto, se dirigieron al grandioso saloón de la Estrella, donde les fue servida una opípara comida por el tan acreditado y conocido fondista Joaquín Mas [a] Xabana, que espontáneamente y sin remuneración alguna se brindó a ella, comida animada por los alegres y patrióticos himnos de la numerosa orquesta.

Més de 800 persones «de todas las clases de la población» van ser testimoniis d'aquesta «edificante escena». Va haver-hi altres banquets i aquell vespre la banda va desfilar pels carrers seguida de «centenares de personas de las que unas setenta llevaban hachas de cera encendidas».⁴⁹ A Sant Boi de Llobregat, «villa catalana libre [...] las músicas recorren las calles, y en medio de los cánticos patrióticos por las sociedades corales se reparte una Buena comida y dinero para los pobres».⁵⁰

En altres poblacions, la celebració es feia amb elements diferents. A Sabadell, el dia s'anunciava amb salves a l'alba i el migdia, en comptes de campanades. Al vespre, uns 40 joves que portaven «hachas de cera» desfilaren pels carrers anunciant una obra de teatre: «representóse el drama patriótico *Juan Bravo el comune-ro*» i l'obra en un acte *Los primeros amores*.⁵¹ El 1864 les celebracions es van prolongar 24 hores:

47. *La Corona*, 6 de març de 1865.

48. *La Corona*, 1 de març de 1864.

49. *La Corona*, 2 de març de 1862.

50. Carta de José Mas a Espartero, 28 de febrer de 1864, Arxiu Espartero.

51. *La Corona*, 1 de març de 1861.

A la una de la noche se empezó a hacer gala y terminó a las 7 de la mañana. A las 8:30 corrió la orquesta dels Moxins las calles de la población tocando el Himno de Riego. A las 10 y en la plaza del Duque de la Victoria se repartieron a los pobres de la población y de las inmediatas 1.200 panes y 400 tercias de carne. Se socorrieron 75 casas necesitadas, o sea pobres vergonzantes con pan y carne. Durante la ceremonia la música tocó varias piezas. Hizo la Caridad la junta en nombre del partido progresista.

A la una había tres banquetes. A las tres en el salón del casino Industrial Catalán hubo coros, música y brindis.

A las 8 de la noche y en la plaza del Duque *y al frente de su retrato* la orquesta dels Moxins tocó tres piezas y por final el Himno de Riego, pasando a tocar un vals frente al Casino Catalán, en el Café Sabadellés, en el de Severo Juncá y en el Círculo Instructivo, puntos en que se hicieron las suscripciones para la caridad.

A la misma hora el Círculo Instructivo obsequiaba en sus salones a la junta del partido con un sencillo refresco, durante el cual la música dels Fídels tocó varias piezas del repertorio moderno. Pronunciaron brindis alusivos a la fiesta el secretario de la junta, Sr. Llopis que en breves palabras recordó los inmensos servicios prestados por el Duque a la causa liberal y el Sr. Ribot exortó a los progresistas a la unión y concordia, recordó lo que valía el partido y la lección que dio a los adversarios en las últimas elecciones.

En esta misma hora y debajo el balcón del Casino Catalán, había la orquesta dels Rafels que tocó varias piezas [sic].⁵²

També va representar-se teatre a Gràcia: *Juan de Padilla* i una obra d'un acte en català titulada *Tot hi va que no s'ho creu*. Els espectacles van recaptar 4.064 rals, que van dedicar-se a la beneficència.⁵³ La celebració de Caldes de Montbui va incloure l'activitat social i artística catalana per excel·lència, el cant coral.

A las once del día [...] llegaba a la plaza de la Constitución la sociedad coral *Euterpe caldense* al son de los siempre celebrados *Nets dels almugavers* del señor Clavé [...] Acto continuo dióse principio a la repartición de panes de libra y media y de primera calidad, a los pobres, que duró por espacio de tres cuartos de hora, durante la cual oyéronse algunos disparos de escopeta que alternaban con los cantos del *Euterpe caldense*. Un gentío inmenso llenaba la plaza y aplaudía frenéticamente a la sociedad coral que desempeñó el siguiente programa: Rigodón bélico, *Los nets dels almugavers*, de Clavé, polka *La danza campestre*, del mismo; americana *La mascarita* del mismo; coro catalán *Los segadors* de Cuspinera; himno catalán *La llibertad* del mismo [sic].

52. Carta de Carlos Llopis a Espartero, sense data, Arxiu Espartero. Subratllat de l'autor.

53. *La Corona*, 25 i 28 de febrer de 1862. En el seu missatge a Espartero, els progressistes locals el descrivien com a «ejemplo de honradez, patriotismo, lealtad y abnegación como Washington lo dio en los Estados Unidos».

Les dues darreres peces musicals van ser especialment ben rebudes. Després de la interpretació, hi hagué una recepció per a la coral en una casa privada, «en cuyo salón se hallaba el retrato del ilustre héroe de Luchana, delante del cual se entonó de nuevo el himno *La llibertat* y la redowa *La violeta*».⁵⁴

En aquestes celebracions gairebé sempre s'enviava a Espartero un missatge personal. El 1864 el govern local de Torrelles de Foix (Barcelona) va escriure que «siendo tan gratos los recuerdos dejados en la Cataluña el nombre de VE» no celebrar el sant d'Espartero «sería el dejar de cumplir con el deber de todo catalán».⁵⁵ A Ripoll, «la renaciente pero infortunada villa [...] esa víctima expiatoria de su propio ardor liberal y patriótico, sacrificada a los instintos de ferocidad y de sangre de los crueles secuaces del oscurantismo» li agràia la seva «espada victoriosa» que «sepultó para siempre» aquest temut enemic. Els progressistes de Sabadell van convidar el mateix Espartero als actes, cosa que hagués deixat «colmados los votos de los sabadellenses, que en VE ven el símbolo y el escudo de nuestra libertad».⁵⁶ El Casino Monistrolenc (de Monistrol de Montserrat), va nomenar Espartero soci honorari. Havia arribat molt lluny gràcies exclusivament a «vuestro valor, vuestro saber, vuestra prudencia y vuestra virtud» i era «el emblema [de] la Santa Libertad» d'un poble del qual llavors abusaven «todos sin vos y los vuestros». Esperaven el dia quan, «libre España de bastardas influencias», Espartero tornés a ser cridat a «regir los negocios del estado».⁵⁷ Per als esparteristes de Lleida, 1864 va ser:

[...] el sexto año esclarecido ciudadano, inmortal Espartero, que en igual día os saludamos y nos orgullecemos de ello ya que de otra manera no podemos pagar la deuda de gratitud debida a vuestros eminentes servicios, a vuestra probidad acrisolada [...] No tenemos espresiones [sic] para demostrar hasta donde llega el amor que tenemos al Pacificador de España que mora en el inmerecido retiro de Logroño.⁵⁸

Algunes persones que enviaren missatges a Espartero s'autodefinien com a treballadors. Així, un dels missatges era d'un grup de «veteranos de la clase obrera» de Reus que havien lluitat a la guerra Carlina, «tanto del ejército como nacionales». Miguel Planas i un grup de «miserables operarios» de Sant Andreu del Palomar van enviar-li un poema per mostrar-li «lo que es amor, lo que es entusiasmo». Els «obremos del Círculo Instructivo de Sabadell» felicitaven «la estrella protectora [...] de li-

54. *La Corona*, 2 de març de 1864. La repetició dels *Nets dels almugàvers* confirma el plantejament de Garcia Balañà respecte la popularitat de la guerra d'Àfrica. GARCIA BALANÀ, «Patria, plebe y política...», 19.

55. Carta de José Mateu a Espartero, 27 de febrer de 1854, Arxiu Espartero. Els progressistes de Vilafranca del Penedès van enviar a Espartero una carta signada per 109 persones. Carta de María Fontanals a Espartero, 28 de febrer de 1864, Arxiu Espartero.

56. *La Corona*, 27 de febrer de 1864.

57. Casino Monistrolense a Espartero, 27 de febrer de 1865, Arxiu Espartero.

58. Carta de Juan B. Abreu a Espartero, 26 de febrer de 1864, Epist. 1855-1868, BMVB.

bertad y de paz». I diversos «hijos del trabajo» de Figueres van celebrar un «modesto banquete» en honor d'Espartero.⁵⁹

Un document procedent de Manresa permet obrir una finestra única per observar el sentiment progressista i la cultura política d'una petita ciutat catalana, de manera que val la pena referir-s'hi àmpliament. La celebració de 1864 era especial, ja que coincidí amb la inauguració del casino progressista local, el Cercle Artístic Literari Manresà, del qual Espartero va ser designat president d'honor. Hi havia un banquet a la sala principal:

[...] adornado con sencillez, empero, bastante alegórico, resaltando por su puesto del retrato de VE puesto entre ricos damascos de colores nacionales y ramajes de laurel y encima con su buen convinado [sic] escudo de armas que servía por remate, y en el frontis de la mesa rodeada de guirnaldas esta inscripción: «¡¡O Duque de la Victoria!!».

Una cadira buida al centre de la taula principal fou reservada a Espartero, qui presidia simbòlicament. L'acte va començar a dos quarts d'una. Després d'unes breus paraules del president, el secretari va recordar a la concurrència a qui estava dedicat l'acte:

[...] el primer Caudillo de la época, el defensor acérrimo de nuestras libertades, a quien todos respetamos y entrañablemente queremos [...] el dignísimo y primer representante de nuestra opinión política que, Señores, generalmente hablando, es la de la clase media, es la del pueblo. Libertad hermanada con el orden, sin que nunca jamás se convierta en licencia, variación progresando de las leyes orgánicas y administrativas a fin de obtener economías que puedan sacar de su gran apuro a nuestra desgraciada Hacienda, y a la vez nos concedan el libre uso de nuestras facultades individuales, que es cuanto anhelamos para el bien de la humanidad y sostenimiento de la sociedad. Fuera, pues, la Constitución del año de 1845, y establézcase una, la más en armonía con nuestro credo político, que es él de D. Baldomero, que es él del pueblo. Viva D. Baldomero [sic].

Durant el dinar els plats que haurien d'haver estat per a Espartero foren enviats, en el seu nom, a la «la familia liberal más pobre de la ciudad». Després, durant el cafè, van fer-se nombrosos brindis: en honor de la llibertat i el progrés, dels homes eminents del partit, del Comitè Central, de la Junta Provincial i de la recent amnistia. A més, com era previsible, va haver nombrosos brindis en honor d'Espartero:

59. Carta de Bernardo Fusté a Espartero, 22 de febrer de 1864, Arxiu Espartero. Subratllat de l'autor. Carta de Miguel Planas a Espartero, 25 de febrer de 1864; Carta de Joaquín Serra i Llovet a Espartero, 24 de febrer de 1864; Carta de Pelayo Massanet a Espartero, 2 de març de 1864, Arxiu Espartero.

[...] el que por tantas veces ha salvado el Trono Constitucional de SM la Reyna y la libertad; Y brindo por él y todo por él, por el ES Duque de la Victoria = ¿Y por qué no? = Sino fuera por este señor = que salvo la situación = ¿dónde hubiera ido a parar? = la pobre Constitución = ¿y sino fuera este Señor = que salvó la libertad = ¿la Reyna Isabel 2a = donde hubiera ido a parar? = En los campos de Vergara = dando el abrazo amoroso = obligó al enemigo = a ausentarse pavoroso = Y compañeros amigos = después de tan grande afán = y tanta gloria adquirida = ¡vaya el pago de le dan! = Casi pros- crito en Logroño = cansado de tanta mafa = habido de contentarse = a no salir de Rioja = Viva el Duque. Otro. Brindo por el Iltre. Duque de la Victoria, lumbrera del partido progresista; partido que con dolor está viendo _____ contra él los tiros de la democracia, acción poco generosa, en la suposición de que, en mi concepto, el partido progresista puro será el escalón por el cual ha de subir aquel al poder. Brindo, por la organización del partido a que pertenecemos, y siendo el Ilustre. Duque de la Victoria la lumbrera de este, digamos ¡Viva Espartero!... Otro. Nunca haya disensiones = pura sea nuestra unión = leal, franco el corazón = y abajo cualquiera traiciones = Que así de toda esta juventud = arrancando un juramento entero = llegue una muestra de gratitud = para el ínclito e inmortal Espartero = Le brindo y brindo = Pues que por doquiera que vayamos = tanto en España como en el extranjero = en todas partes celebramos = la memoria y renombre de Baldomero [sic].

El vicepresident va fer el brindis final, en el qual va afirmar que Espartero era «otro Vasington [sic]». L'heroi americà va derrotar els «flemáticos soldados de la ambiciosa Albión», fou president i «descendió luego después de haber hecho feliz a este pueblo, para habitar una modesta quinta, donde pasó tranquilos sus días, bendecido de sus conciudadanos». De la mateixa manera, Espartero va unir els espanyols a Bergara, fou nomenat regent i va defensar lleialment la Constitució de 1837.

[M]as miras bastardas, hombres enemigos de la libertad procuraron man- cillar su nombre y empeñaron este con la codicia, mas para darles un solem- ne mentís, se retiró a su estancia de Logroño donde vive tranquilo, pensando solo y rogando por la felicidad de todos los liberales; y no lo dudeis, el día que viera muy amenazada la libertad desenvainaría de nuevo su gloriosa espada para confundir a sus enemigos. Por eso Señores, debemos rogar para que se conserve su preciosa vida por muchos años, y en semejante día poder esclamar con más libertad, ¡Viva Espartero! [sic].

La «fraternidad y buen humor» de tot el dinar van arribar al punt culminant amb les postres. Els bols portaven petites *banderillas*, cadascuna amb una inscripció que va ser llegida en veu alta:

Fuente para la independencia = A la consecuencia, lealtad y gloria adqui- ridas en los campos de batalla defendiendo la libertad, el Excmo. Duque de la Victoria D. Baldomero Espartero = Los progresistas manresanos en nom-

bre de todos los ciudadanos libres del Principado = Con cuatro más representando las cuatro provincias de Cataluña».

D'altres estaven dedicades a la memòria del «valiente y eminente liberal General Zurbano» i de Calvo Asensio, a «la oratoria sublime y de libre decir» de Salustiano de Olózaga, que els havia visitat poc abans; a «la desamortización civil y eclesiástica» de Pasqual Madoz; a Prim i «la gloria Española adquirida en Africa»; i als soldats espanyols que havien mort lluitant a Santo Domingo «por el fatal legado que a nuestra desventurada patria ha dejado la unión liberal». Després que el banquet finalitzés, la comissió va donar a 300 pobres un pa de lliura i mitja i un ral a cadascun, mentre el president i el vicepresident portaven el «sobrante» del convit als reclusos de la presó de Manresa.⁶⁰

* * *

El 5 de novembre de 1856, Fernando Corradi, editor del diari progressista *El Clamor Público*, va escriure un llarg editorial on afirmava que Espartero formava part dels «difuntos políticos». El dia següent era el torn d'O'Donnell, i Corradi va acabar el text amb una frase que es va fer famosa: «Para Espartero, el olvido: para O'Donnell, la expiación».⁶¹ Tot i que podia ser cert en altres llocs, no era el cas de Barcelona ni de la resta de Catalunya, on Espartero continuava sent una figura política important.

Espartero fou nomenat candidat progressista per a les eleccions de març de 1857 a dos districtes de Barcelona i, encara que no fou escollit, els seus resultats van ser sorprenentment bons.⁶² El juny de 1858, Balaguer i els seus companys van decidir enviar a Espartero una «manifestación en que se consignará el alto aprecio en que tienen sus servicios y sus virtudes». Després d'aconseguir l'autorització del governador civil, es va fer difusió del document i una recollida de signatures a Barcelona, Sabadell, el Vendrell, Terrassa, l'Hospitalet, Vilanova i la Geltrú, Mataró, Granollers, Manresa i Sarrià. A finals de juliol s'havien aconseguit entre cinc i sis mil signatures.⁶³ Els documents manuscrits i les «millares de firmas» foren enviats a Espartero. Balaguer els va publicar l'agost, juntament amb algunes cartes entre Espartero i els organitzadors.⁶⁴ La publicació de la *manifestación* de Barcelona a la

60. Carta de la Comissió Local a la Junta Provincial, 29 de febrer, Epist. 1855-1868, BMVB.

61. *El Clamor Público*, 5 i 6 de novembre de 1856. El 13 de novembre *El Conceller* va publicar una refutació signada per «La Redacción».

62. *La España*, 29 de març de 1857. Al primer districte Espartero va perdre contra Joan Güell per 308 a 211 vots; al segon, va aconseguir 165 vots, mentre que Juan Agell va aconseguir-ne 251. Altres candidats progressistes no van tenir gaire més èxit: Joan Prim va obtenir tan sols 211 vots al districte tercer i Pasqual Madoz, 228 al quart, encara que va perdre per només 20 vots.

63. Carta de Cutchet a Espartero, 28 de juliol de 1858, Arxiu Espartero, 16-40.

64. *Felicitación dirigida por un gran número de liberales de la provincia de Barcelona*, Barcelona, 1858. Els organitzadors eren molt conscients de la censura. En enviar un esborrany a Espartero, Cutchet afirmava «A ser otro el estado de la imprenta –y del país– hubiera dicho cosas

premsa va inspirar els progressistes lleidatans a enviar a Espartero el seu propi missatge, amb «más de cuatro mil firmas». Segons aquests, Espartero, fins i tot en el seu «retiro humilde», era atacat tant per la reacció com per la revolució, «por encono la una, por cálculo la otra», però aquestes no aconseguirien eliminar «esa especie de culto que os tributa el país». Els lleidatans compartien els objectius d'Espartero: «la libertad prudente, progresiva, vasada en la experiencia y en los infortunios, hasta donde lo permite ahora el derecho público de las Naciones libres [sic]». Com els seus companys barcelonins, van lloar Espartero com a símbol de la unitat progressista.⁶⁵

La preparació de la *manifestación* mostrava les creixents tensions entre progressistes i demòcrates a Barcelona, així com el distanciament entre els primers i les classes baixes. Cutchet i Balaguer van informar Espartero dels problemes causats per Agustín Reverter, un demòcrata segons molts progressistes, «y los Demócratas no hacen más que dar escándalos siempre [...]». Nuestros demócratas se han hecho tan odiosos que, en Cataluña a lo menos, ningún hombre serio piensa en ellos para nada y basta verlos a un lado para irse a otro».⁶⁶

Durant la crisi progressista de 1864 es va produir una segona exhibició del suport polític català a Espartero. El 3 de maig, el partit va celebrar un banquet multitudinari als Campos Elíceos de Madrid. L'acte volia celebrar, entre altres qüestions, la tornada a Madrid de les restes mortals de l'heroi progressista Diego Muñoz Torrero, que s'havia organitzat perquè coincidís amb el 2 de maig. Cap a finals d'un llarg vespre durant el qual es va consumir gran quantitat de vi, Olózaga es va aixecar per brindar davant 2.500 progressistes. Va afirmar que els rumors amb relació a desacords entre Espartero i ell eren falsos i proclamà el respecte que adquirí per a ell fruit de les seves accions durant la guerra Carlina, accions que considerava que no havien estat prou reconegudes. Seguidament, va suggerir que Espartero hauria de ser autoritzat a mantenir el tractament d'«Alteza» que havia rebut quan era regent. Finalment, però, va concloure amb unes paraules desafortunades:

Yo no creo, señores, ni que le falto ni que perjudico de ninguna manera al porvenir de mi partido si digo que le creo sinceramente separado de todo propósito de gobernar por sí mismo la nación. No creo que tiene este deseo, ni creo que le conviene, y yo declaro con la lealtad de mi carácter que tampoco le conviene al partido progresista ni a la nación.

L'efecte fou immediat. Carlos Rubio, un important progressista, va descriure el discurs com «un nuevo 43».⁶⁷

que no se dicen ahora, pero se hace lo que se puede». Carta de Cutchet a Espartero, 25 de juny de 1858, Arxiu Espartero, 14-38.

65. Carta d'Espartero a la Comissió de Lleida, 27 de febrer de 1859, Arxiu Espartero, 14-47.

66. Carta de Cutchet a Espartero, 25 de juny de 1858; carta de Balaguer a Espartero, Arxiu Espartero, 14-37.

67. C. RUBIO, *Historia filosófica de la revolución española de 1868*, Madrid, Guijarro, 1869, I, 118, 120. En una carta dirigida a Cipriano Montesinos el 4 de maig, Manuel Gómez

Les conseqüències van afectar el partit durant mesos. El fet que els progressistes catalans s'oposessin majoritàriament al *retraimiento* electoral defensat per Olózaga era una raó més per posicionar-se clarament amb Espartero. Des de Barcelona, Agustí Aymar –que havia assistit al banquet– assegurava a Espartero que «para Cataluña toda no hay ni habrá otra persona que VE que merezca el dictado de gefe [sic] del partido progresista». ⁶⁸ Pacià Masadas, un altre progressista de Barcelona, va descriure el «disgusto más pronunciado por parte de nuestros correligionarios que solo ven en V su gefe», mentre qualificava Olózaga de «la ruina del partido progresista que llora aun las consecuencias de sus reconocidos errores». ⁶⁹ Balaguer, com era d'esperar, era inequívocament pro-Espartero.

Aymar y yo manifestamos ya nuestro disgusto en Madrid por lo que pasó en el banquete, y antes de él D. Pascual Madoz que nos secundó, y el día que yo hablé de V en la Tertulia Progresista, *diciendo de que manera querían a V los catalanes*, Madoz me apoyó con entusiasmo y con brillantes frases [...]. Yo sabía que *los progresistas están por V y con V* [...]. Aquí la opinión es unánime y están todos decididos. Sin V nada, con V todo. En este sentido llevaré yo mañana viernes la palabra en las reuniones semanales que celebra cada viernes el Círculo barcelonés [sic]. ⁷⁰

Balaguer, Aymar i Masadas eren líders del partit a Barcelona; Francisco Boada no. Ell «lament[ó] en el fondo del alma las frases vertidas por el orador D. Salustiano Olózaga» i va sol·licitar una resposta manuscrita que «sentiríame dichoso en poseerlo como un tesoro». Els seus pares havien estat progressistes; el pare va estar a la Milícia Nacional i la mare fou «atravesada de balazos por pertenecer y ser constante su esposo», així que va demanar a Espartero que imaginés «la dicha que podría proporcionar a mi anciana madre leyendo su contestación». ⁷¹ Tampoc no era un líder progressista Antonio Rodríguez, qui assegurà a Espartero que «en Cataluña la opinión pública, o sean los verdaderos progresistas, particularmente en Barcelona, no reconocen y no reconocerán jamás otro Gefe que al que simboliza la Política de la Consecuencia y de la Honradez». Certament, no el reconeixien en Olózaga, que personificava «la Política de la Conveniencia y de Ambiciones Bastardas». ⁷² Magí Pers, un altre militant de base que es descrivia com un «buen

afirmà que aquesta part del discurs d'Olózaga «puso motina a mucha gente». Arxiu Espartero, lligall 15, 1864-35.

68. Carta d'Agustí Aymar a Espartero, 11 de maig de 1864, Arxiu Espartero.

69. Carta de Pacià Masadas a Espartero, 11 de maig de 1864. Jaume Rafecas i Bonastre també va afirmar que Catalunya donava suport a Espartero i recordava «la *salve* de 1843». 16 de maig de 1864, Arxiu Espartero.

70. Carta de Balaguer a Espartero, 14 de maig de 1864, Arxiu Espartero.

71. Carta de Francisco Boada a Espartero, 13 de maig de 1864, Arxiu Espartero. Juan Nicolau va escriure al «padre de la libertad» expressant els sentiments que tenia «el corazón de un catalán, sin mancha». Carta de Juan Nicolau a Espartero, 13 de maig de 1864, Arxiu Espartero.

72. Carta d'Antonio Rodríguez a Espartero, 16 de maig de 1864, Arxiu Espartero.

catalán» que admirava Espartero des de 1840, l'instava a publicar un manifest a la nació i a «dar un paseo acompañado por algunos de los más leales amigos por la Península» per parlar amb els comitès locals del partit.⁷³

El suport venia d'arreu de Catalunya. Molts «progresistas puros» de Tàrrega van preguntar «¿a qué partido pertenecen los que así se atreven a insultar al adalid español, al que tanto debe, la libertad y la patria? ¿Puede igualarse la conducta política de D. Salustiano Olózaga, ni la de ningún otro hombre político, con la observada por el ilustre General Espartero? ¡Jamás!».⁷⁴ Onze progressistes del poble d'Artés, prop de Manresa, «más avezados a manejar la azada o la lanzadera que la pluma [y] poseídos de una indignación que la creemos justa», van escriure per denunciar els comentaris d'Olózaga. Aquests «ciudadanos honrados» valoraven tot allò que Espartero havia fet pel país i reconeixen la seva «constancia [...] honradez [...] y las bellas cualidades que no menos como a militar como a político os distinguen». Per contra, Olózaga havia mostrat «su desmedida ambición y su sin igual orgullo» a costa de «fraccionar nuestro partido».⁷⁵

Balaguer va redactar l'esborrany de la Junta Provincial de Barcelona. Era un text equilibrat, que lloava tant el «catoniano ejemplo» d'Olózaga així com la «noble y vasingtoniana» figura d'Espartero.⁷⁶ A la carta de presentació, Balaguer va dir a Espartero que havia escrit l'esborrany «con todo el tacto y tinos posibles [...] meditando las palabras». Aymar explicava, per la seva banda, que molta gent no estava satisfeta amb el text:

[...] la forma en que ha tenido que verificarse no responde cumplidamente a los deseos de los individuos del comité quienes hubieran deseado hacer resaltar de un modo mucho mas solemne la estimación en que tienen a VE [...]. Fuerza nos fue borrar algunas expresiones para evitar que alguna individualidad, aunque poco importante, turbulenta, hiciese conocer al público que había en el comité divergencia de pareceres.

Això hagués donat més armes als seus enemics, que ja estaven difonent falsament que Espartero era «admirador de la Constitución de 45».⁷⁷

La continuada importància d'Espartero entre els progressistes catalans porta a plantejar-se la situació de Prim. El suport al primer implicava un distanciament del segon? No en el cas de Balaguer, qui –com ha mostrat Garcia Balaña– va

73. Carta de Magín Pers a Espartero, 24 de maig de 1864, Arxiu Espartero.

74. Carta dels Progressistes de Tàrrega a Espartero, 16 de maig de 1864, Arxiu Espartero.

75. Carta dels Progressistes d'Arlés a Espartero, 11 de juny de 1864, Arxiu Espartero.

76. Carta de la Junta Provincial de Barcelona al Comitè Central de Madrid, 31 de maig de 1864, Arxiu Espartero. Prèviament, Madoz havia escrit a la Junta de Barcelona recomanant «mucha calma. Quieren ustedes con delirio a Espartero, y considero justificado este cariño; pero quieren ustedes bien a Olózaga, y tengo por merecido este afecto. Sea la misión de ustedes como la mía: predicar templanza y aconsejar concordia». Carta de Madoz al Comitè Progressista del Districte Quart de Barcelona, 11 de maig de 1864, MS 472, BMVB.

77. Carta d'Aymar a Espartero, 4 de juny de 1864, Arxiu Espartero.

jugar un paper molt important en la promoció de la figura de Prim, va seguir les seves gestes com a cap dels Voluntaris Catalans durant la Guerra d'Àfrica i feia servir l'esparterista «clave miliciana» per fer-ho.⁷⁸ Tampoc no semblen distanciats els progressistes barcelonins amb dret a vot a les eleccions de març de 1857. Espartero va rebre 211 i 165 vots als dos districtes on era candidat; Prim en va rebre 211 al seu. I fora de la capital? Cal assenyalar que durant el banquet de 1864 a Manresa descrit anteriorment, encara que Espartero fou el centre d'atenció, també va haver elogis per a Prim, en el context de «la gloria Española adquirida en África».

Quan els líders del partit no van dedicar els seus esforços a derrocar Isabel II, els progressistes no sentiren la necessitat d'escollir entre ambdós, però a principis de 1865 Espartero havia deixat clara la seva postura. Com va dir Balaguer, el partit podria acceptar el poder, però únicament «con la legalidad de 56». I només de manera pacífica. Si el poder s'havia d'aconseguir amb «la revolución armada, no se contase conmigo para ella pues yo sin fallar a mi dignidad no podía combatir los principios que con tanta constancia he defendido en la Guerra de 7 años».⁷⁹ Fins i tot després que els líders del partit escollissin la via revolucionària, Espartero va continuar sent un referent dels progressistes de Barcelona, que li demanaven consell i buscaven el seu suport.⁸⁰

* * *

L'esparterisme català va ressorgir immediatament després que la Revolució Gloriosa eliminés les limitacions polítiques dels darrers anys del regnat d'Isabel II. Les autoritats revolucionàries de Barcelona van posar el seu bust a la Diputació i un enorme retrat fou penjat a la façana de l'Ajuntament.⁸¹ El nou règim va portar als teatres una llibertat sense precedents, atès que ara podien escenificar obres de contingut polític explícit i en català, cosa que havia prohibit un Reial decret de

78. GARCIA BALANÀ, «Patria, plebe y política...», 38-40.

79. Carta d'Espartero a Balaguer, 21 de març de 1865, MS 358, BMVB. Vegeu també la descripció de la visita de Prim, Madoz, Sagasta i Aguirre a Logronyo que va fer el seu secretari. *La Correspondencia de España*, 29 de setembre de 1903. Quan el partit debatia tornar al *retraimiento* el novembre de 1965, Madoz li va dir a Balaguer que no podria posicionar-se fins que sabés «la resolución del duque de la Victoria». Carta de Madoz a Balaguer, 24 de novembre de 1865, MS 472, BMVB. Efectivament, Espartero va donar suport al *retraimiento* i, en una innegable prova del poder del seu nom entre les bases del partit, l'adhesió d'Espartero va aparèixer immediatament sota el manifest del Comitè Central, a la primera plana de *La Iberia*. Així mateix, Espartero va fer l'esforç d'informar del seu suport al comitè del partit a Barcelona. Carta d'Espartero al Comitè Progressista de Barcelona, 30 de novembre de 1865, Papers personals i correspondència política, MS 1260, Biblioteca de Catalunya.

80. V. ÁLVAREZ VILLAMIL i R. LLOPIS, *Cartas de conspiradores*, Madrid, Espasa Calpe, 1929, 268-274. El març de 1867 Madoz explicava a Prim, llavors exiliat, que «la inquietud es grande [...] Todos preguntan por Florencia [la capital d'Itàlia], por Bruselas, por París, por Logroño».

81. G. L. DE LA FUENTE MONGE, *Los revolucionarios de 1868. Élite y poder en la España liberal*, Madrid, Marcial Pons, 2000, 103.

gener de 1867.⁸² Una de les primeres va ser *Lo pronunciament*, que es va estrenar l'octubre. Ambientada a Barcelona el dia de la revolució, l'argument girava entorn de Rufino, que intentava persuadir la seva promesa, Carmeta, perquè convencés el seu pare, el senyor Lleó, de les bondats de la revolució. Rufino també era un seguidor d'Espartero, a qui es referia sovint com «l'avi». Espartero no apareixia a l'obra, però el seu nom i els crits de «Viva Espartero» eren freqüents. Se l'esmentava per primer cop quan les multituds revolucionàries passaven cridant «viva l'avi». En una de les escenes finals, la Carmeta deia al seu pare que cridar «Viva Espartero» i «Viva la libertad [...] es lo mateix!»⁸³

Espartero també sortia en un altre obra de teatre en català, *La passió política*, que es va estrenar a Barcelona el 30 de juny de 1870. L'obra feia servir la passió de Crist com a *leitmotiv* per criticar la traïció del govern a la revolució popular, amb personatges bíblics en comptes dels polítics del moment. Per exemple, els apòstols Emili Joan i Francisco Tomás eren els líders republicans Emilio Castelar i Francesc Pi i Margall. Espartero apareix com a Baldomero Pere –l'apòstol Pere– i el seu primer discurs s'acompanyava de l'himne de Luchana. Al llarg de l'obra deia que no reconeixia la figura de Crist –Salvador Espanyol– tres vegades. Finalment, però, se'n penedia, suggerint que potser podria convertir-se en el líder de «la nueva fe popular».⁸⁴

Els primers manifestos públics que proposaven Espartero com a cap d'Estat van aparèixer poc després de la revolució, un dels quals primers provenia de Catalunya. El 29 d'octubre de 1868, José Yglesias Veguer va escriure des de Barcelona i adjuntà un manifest titulat «Candidatura del General Espartero para rey de España» que, segons Yglesias, «con frenético afán circula por esta importante capital». El fet que un govern reaccionari hagués governat durant anys havia deixat Espanya sense preparació per a una república, així que la millor solució era «la monarquía democrática», com a mesura de transició «a fin de que nuestros hijos encuentren preparado el terreno para plantear la República». A més, si volien un monarca democràtic, els espanyols només havien de...

[...] contemplar el silencioso retiro de un hombre que todos conocemos, cuyo nombre desde nuestra infancia hemos pronunciado, modelo de virtudes que no han podido empañar ni el brillo del poder, ni la influencia de la corte que había abandonado por no ser cómplice de sus iniquidades [...]. Ese ilustre Patricio y respetable anciano que su vida toda ha estado siempre a merced de la Patria sin desplegar otra bandera que la de la *voluntad nacional*, este centinela de nuestras libertades, este veterano que simboliza la soberanía del pueblo [...] es Don Baldomero Espartero, célebre caudillo que se

82. Sobre el teatre durant el Sexenni, vegeu M. P. CAIRE-MÉRIDA, «La revolución de 1868 en el teatro representado en Barcelona», *Dionisio* 2006, 11-20; i DE LA FUENTE MONGE, «La figura del General Espartero...», 103-38.

83. J. PIQUET, *Lo Pronunciament*, San Feliu de Llobregat, Sanfeuliense, 1907.

84. DE LA FUENTE MONGE, «La figura del General Espartero...».

sacrificará una vez más para la honra de la nación que es la suya si esta le proclama al grito de ¡Viva el Rey de España D. Baldomero I!⁸⁵

A finals de 1869 tres dels defensors més lleials d'Espartero a Catalunya, Rafael Degollada, Joan Pons i Subirà i Cristòfol Noves, van publicar un pamflet promocionant la candidatura d'Espartero. Se'n van distribuir 5.000 còpies per tot el país. Les alternatives que proposaven a les Corts eren nomenar Espartero rei o «dejarlo a la libre voluntad de los electores». Els candidats estrangers havien dividit les Corts i l'opinió pública; Espartero era espanyol; ell era l'únic amb qui es podia comptar per donar suport a la nova constitució democràtica o tenia la necessària «honradez, virtud o moralidad». Al igual que «aquellos generales romanos que en los buenos tiempos de la república trocaban fácilmente la espada por el arado», Espartero s'havia retirat a Logronyo, lluny de les intrigues de Madrid.⁸⁶

Els liberals no eren els únics que proposaven que Espartero fos cap d'estat, com demostra un fullet titulat *Espartero, rey ó presidente*, aparegut a Barcelona a finals de 1868. Un dibuix rudimentari mostrava Espartero assegut rebent, per una banda, un document titulat «República federal» i, per l'altra, una corona. Sota el dibuix hi havia un diàleg en el qual monàrquics i republicans explicaven què esperaven d'ell com a cap d'Estat. Per als primers, Espartero no era estranger, sinó espanyol, i un dels que «en campo militante nos diste la libertad», que era «bueno, recto, justiciero», que governaria «con economía y maña» i que «siempre has sido leal, y has llevado liberal la bandera del progreso». Els segons volien algú que fos «puro y limpio como el sol» i Espartero havia mostrat que era «recto, valiente y leal». Un monarca estava descartat perquè «tras el rey los cortesanos van para buscar favores» i fins i tot si aquest rei fos Espartero, un altre el seguiria i «como [...] déspota nos mandaría». Ell havia estat el primer a proclamar «la voluntad nacional», així que «creo verás de buen grado / hoy el pacto federal [...] y confie el pueblo íbero, que Baldomero Espartero abrazará nuestro emblema», que era la república federal.⁸⁷ Francisco Castellón, de Girona, va explicar la seva postura en una carta a Balaguer datada el 30 d'octubre de 1868. Com que la república era molt improbable, la seva opció preferida «porque soy entusiasta de las glorias de Cataluña» era una «monarquía vitalicia con carácter federal» amb Espartero com a rei: «¿No aprueba V. la candidatura de Espartero? Yo la acepto con entusiasmo».⁸⁸

85. Carta de José Yglesias Veguer a Espartero, 29 d'octubre de 1868, Arxiu Espartero, 16-1868-52.

86. R. DEGOLLADA, J. PONS I SUBIRÀ I C. NOVES, *El Pacificador de España, D. Baldomero Espartero, Duque de la Victoria, para rey de los españoles*, Barcelona, Narciso Ramírez, 1869. Degollada i els seus amics van fer servir arguments similars a les seves cartes a Prim, Olózaga i Figuerola. Amb una franquesa sorprenent, afirmaven que era el moment de corregir els errors del passat per tal d'evitar «la repetición de los gravísimos males que por consecuencia de aquel o de aquellos errores se hicieron pesar sobre el país». Arxiu Espartero, 17-136 a,b,c. Degollada fins i tot va intentar que Olózaga viatgés a Logronyo per parlar amb Espartero.

87. Biblioteca de Catalunya, F. Bon, 2085.

88. Carta de Francisco Castellón a Balaguer, 30 d'octubre de 1868, Epistolari 1866-1868, BMVB. Subratllat de l'autor.

A les eleccions de gener de 1869 Espartero es presentava a Logronyo, Saragossa i Barcelona. Va ser escollit a les dues primeres i encapçalà la votació de Logronyo amb un sorprenent 93,3% dels vots, molt per sobre de Sagasta, Dulce i Olózaga. Va perdre a la capital catalana, però tot i així va rebre 15.844 vots, pocs menys que els 18.233 dels republicans. Un dels seus seguidors va atribuir la derrota a les irregularitats comeses pels republicans:

Hubo un distrito o colegio electoral, particularmente en el de Poniente, que se le llamaba el África, que todo pasaba, como en los demás donde tenían las mesas ganadas los Federales, daba miedo al acercarse en aquel sitio; se han formulado varias protestas, pues el Alcalde Popular [...] pasó un oficio a los Presidentes de las mesas para que permitiesen votar a los que se presentasen con la cédula o certificado aunque no estuviesen continuados en las listas [...].⁸⁹

I aquesta era una cosa que no es permetia a «nuestros colegios».

La campanya per la coronació d'Espartero en una nova monarquia democràtica fou encapçalada per Pasqual Madoz i altres progressistes, sobretot de Barcelona i Madrid.⁹⁰ A Barcelona, Degollada, Tomàs Fàbregas, Agustí Aymar i Jaume Rafecas

89. Carta de Manuel Rodríguez i Benaders a Espartero, 20 de gener de 1869, Arxiu Espartero, 17-42.

90. Laureà Figuerola, que fou ministre de Finances la major part del període que va d'octubre de 1868 a octubre de 1870, va esforçar-se a convèncer altres progressistes barcelonins que abandonessin la causa esparterista. Vegeu Agustí Aymar, Papers personals i correspondència política, MS 1260, Biblioteca de Catalunya.

van liderar els esforços per organitzar l'opinió esparterista. En una reunió el 5 de juny de 1870, van crear el Partit Liberal Esparterista. L'executiva estava formada per una sèrie de líders progressistes locals: Salvador Maluquer –l'alcalde de Barcelona immediatament després de la revolució–, Pacià Masadas, Jaume Codina i Agustí Aymar, entre d'altres. Publicaren un manifest en el qual encoratjaven a «todos los ciudadanos que formen parte de la gran familia liberal [...] liberales de convicción y no hombres de bandería o de partido, y que aspirando a que se les considere adornados del patriótico título de Españoles sobre todo» a rebutjar «la funesta y represiva política del personalismo». La «consecuencia política y virtudes cívicas [...] glorias militares y proverbial hidalguía» d'Espartero el convertien en el garant de «las sucesivas reformas que han de sostener el gobierno nacido de la revolución de setiembre». El partit estava obert a tothom –fins i tot, republicà– qui defensés la nova constitució, rebutgés els mètodes extralegals per avançar en la causa i, sobretot, donés suport a «la candidatura de D. Baldomero Espartero para monarca de España, como símbolo de nuestra nacionalidad».⁹¹

El resultat més tangible de la campanya van ser 268 peticions, signades per 100.000 persones com a mínim, que van inundar la sala de correspondència del Congrés entre l'octubre i el juny de 1870. Les que provenien de Catalunya eren relativament escasses: dues de Girona i Lleida i una de Barcelona, però aquesta darrera adjuntava 10.000 signatures.⁹²

Espartero tampoc no fou oblidat després del Sexenni. L'única estàtua que se li va erigir en vida estava a Catalunya. Es va construir a Sabadell el 1877. A les seves memòries, Mariam Burgués deia que foren «tots els fabricants de Sabadell els qui feren bastir el monument a Espartero i batejar la plaça amb el nom Duc de la Victoria. El tal monument, projecte i realització costà tres cents duros». Se sap poc d'aquest monument. Fou dissenyat per Pere Moxí i Bonaventura Llauredó i construït amb maons i relleus de terracota.⁹³ Segons Andreu Castell, era «un monument de molt poc relleu

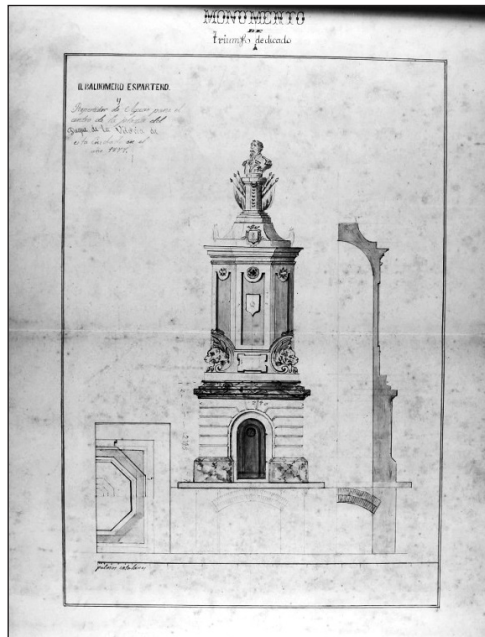
91. *El Telégrafo*, 6 de juny de 1870; *Diario de Barcelona*, 24 de juny de 1870. Subratllat de l'original. En una carta a Espartero, Masadas afirmava que els objectius del partit eren «Agrupar todas las fuerzas liberales, combatidas por el creciente oleaje de la pasión política, y atraerlos a un pensamiento común de unión y confianza, propagar la Buena doctrina que ha de afianzar nuestra vacilante moralidad pública, rechazar el personalismo siempre odioso, aniquilar el escepticismo creado a impulsos de nuestras discordias civiles, destruir toda ambición innoble o bastarda y garantizar por ultimo las conquistas revolucionarias bajo el lema de Patria, libertad e independencia». Arxiu Espartero, 18-93. Degollada afirmava que el partit havia pogut fer allò que la Unió Liberal d'O'Donnell no havia estat capaç: «formar el gran partido nacional de los hombres [...] que aceptan de Buena fe la Constitución de 1869». Arxiu Espartero, 18-97.

92. Lligall 229, Arxiu del Congrés dels Diputats, Madrid. La petició de Barcelona no està a l'Arxiu del Congrés. Fins i tot després que Espartero deixés clar que rebutjaria qualsevol oferta, els esparteristes de localitats com Sabadell van continuar la seva campanya, incapaços d'entendre «como en unas Cortes en que la mayoría se llama Progresista estas no votan al que siempre ha sido el Gefe del Partido». Arxiu Espartero, 18-113.

93. M. BURGÚES, *Sabadell del Meu Record*, Sabadell, Joan Sallent, 1929, 66; C. REYERO, *La escultura conmemorativa en España*, Madrid, Cátedra, 1999, 481; J. SUBIRACHS I BURGAYA, *L'escultura del segle XIX a Catalunya: del romanticisme al realisme*, Montserrat, L'Abadia de Montser-

y menys encara perquè havia de servir per a dissimular l'espíral de les aigües», encara que Rafael del Castillo deia que entre les esglésies i els edificis públics de la ciutat responia «cumplidamente a las necesidades de su objeto». El monument fou destruït a l'entorn de 1960 «després de ser decapitat el bust d'Espartero».⁹⁴ També hi havia una estàtua d'Espartero als terrenys de l'antiga casa de Balaguer a Vilanova i la Geltrú. Quan la van treure del seu pedestal el 1899, *La Campana de Gràcia* va afirmar «¡Pobre Avi! Casi m'atrevería a asegurar que ha preferit esbossinarse a tenir que presenciar ciertas cosas que pasan en aquest país».⁹⁵

rat, 1994, 226; R. DEL CASTILLO, *Gran diccionario geográfico, estadístico e histórico de España y sus provincias*, Barcelona, Heinrich y Compañía, 1891, III, 448.

94. A. CASTELLS, *L'art sabadellenc. Assaig de biografia local*, Sabadell, Ruitort, 1961, 412. Castells reproduïx una cançó popular satírica: «A la plaça d'Espartero / hi ha un magnífic monument / és l'admiració del segle / i l'enveja dels estrangers», així com un poema publicat en una revista local el 1921: «Jo seria partidari / d'agafar-lo a pes des mans / portar-lo a cal drapaire / o a la fira dels encants». La plaça va prendre el nom de Duc de la Victòria el 1854, però el 1938 li van canviar per plaça de les Brigades Internacionals i per *plaza de los Mártires* l'any següent. El 1979 va ser anomenada plaça del Gas, ja que la companyia local del gas, fundada el 1852, va establir-hi les seves oficines.

95. *Lo Somatent*, 29 de maig de 1897 i 9 de novembre de 1899; *La Campana de Gràcia*, 18 de novembre de 1899.

Quan Espartero va morir el gener de 1879, *La Campana de Gràcia* va homenatjar-lo fent servir un altre cop l'apel·latiu afectuós d'*avi* (el mateix que van donar a Francesc Macià a partir de la dècada de 1920):

No eram de las mateixas ideas que l'Avi. Anavem nosaltres una mica més enllà; pero aixís com creyém que tractantse de un arbre no hi hauria branca sense soca, trantantse de las nostres ideas, no s'haurian arribat a popularisar si avants l'espasa victoriosa del héroe de Lutzana no las hi hagués obert camí [...] *La Campana de Gracia* s'associa al dolor general y si alguna cosa sent sobretot es que mori l'heroe de la llibertat, sense que'l sol de la llibertat brilli sense nuvols, sobre la nostra patria.⁹⁶

El 15 de gener va haver «función dramática» amb «bandera y música», així com «versos dedicats a l'héroe inolvidable de Lutzana». L'endemà, el teatre publicà una col·lecció de set poemes en català titulada *Corona fúnebre al invicte pacificador de Espanya, Don Baldomero Espartero, príncep de Vergara* [sic], editat pel conegut autor de la Renaixença Francesc d'Assís Ubach i Vinyeta.⁹⁷

Poc després de la mort d'Espartero va haver-hi una iniciativa per fer-li «un homenage digno del pueblo barcelonés». Una setmana després de l'arribada de la notícia a la ciutat va haver-hi una trobada entre l'anterior Comissió de Festes del Duc de la Victòria, l'Ateneu Barcelonès, el Cercle Liberal, el Cercle de la Unió i el Batalló de Veterans, que van decidir formar una comissió per promoure actes per recordar i homenatjar Espartero. Entre aquests, trobem una missa de rèquiem i fer almoïna als pobres per permetre'ls recuperar béns empenyorats. A finals de febrer, els membres de la comissió Jaume Codina i Teodor Baró van escriure a l'Ajuntament per demanar-li que contribuís a l'homenatge, encara que no especificaven com. Després d'un debat en comissió, el govern local va acceptar contribuir amb 1.500 pesetes.⁹⁸ El febrer de 1880, la comissió va enviar una placa perquè s'ubiqués a la tomba d'Espartero a Logronyo.⁹⁹

* * *

Els elogis a Espartero van perdurar a mitjà termini. Deu anys després de la seva mort, quan les restes d'Espartero i la seva dona van ser traslladades a una tomba encarregada pel govern espanyol, *La Campana de Gràcia* denunciava les «mossegades» del *Diari de Barcelona* contra «la gloria del immortal Espartero» i afirmava que «La conducta del *Brusi* no té dibuix».¹⁰⁰ El 1894, en un comentari irònic sobre

96. *La Campana de Gracia*, 11 de gener de 1879.

97. *La Esquella de la Torratxa*, 19 de gener de 1879; *Corona fúnebre al invicte pacificador de Espanya, Don Baldomero Espartero, Príncipe de Vergara*, Barcelona, Sucesores de Ramírez, 1879.

98. *Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1879*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1879, 322, 354; Arxiu Municipal Contemporani, AA, Exp. 267, Sèrie B, Governació, 1879.

99. *Ilustración Española y Americana*, 8 de febrer de 1880.

100. *La Campana de Gracia*, 19 de setembre de 1889.

la reacció a la mort del torero El Espartero, va dir que, quan l'altre Espartero, «l'Avi, 'l venerable patriarca de las llibertades publicas», va expirar, la reacció fou menys emotiva.¹⁰¹ L'any següent, quan es va inaugurar l'estàtua de Logronyo, *La Tomasa* publicà un article de Pepet del Hort amb el títol «L'estàtua de l'avi», que descrivia l'escultura com «d'aquellas que lo picot de las revolucions no derriva may; es de de las qu'están firmes demunt sos pedestals qu'edifican l'amor propi de las naciones para ensenyar als estranys la executorial dels seus grans homes». Segons l'autor, la trajectòria d'Espartero era tan coneguda pels espanyols com la de Napoleó pels francesos: la gent gran la recordava i els joves l'aprenien a l'escola o «en los confortables salons de las casas acomodadas en las llargas nits d'hivern».¹⁰²

En dates tan tardanes com abril de 1930 *La Campana de Gràcia* parlava d'Espartero positivament. Mentre considerava Primo de Rivero com el successor de Narváez i O'Donnell «com el fruit ve de l'arbre», afirmava que també hi havia hagut generals liberals, «com Prim i el mateix Espartero. Però a Prim l'assassinien i a l'altre el condemnen a l'ostracisme».¹⁰³

Tanmateix, tan sols eren vestigis del passat i aviat fins i tot aquests van desaparèixer. El nacionalisme català, en si mateix resultat d'una «fuerte escisión psicológica y cultural respecto a la idea de España como patria común»,¹⁰⁴ va enterrar molt del que era complex en la història del segle XIX català. Espartero només n'és un exemple, però resulta molt revelador. Durant un llarg període de temps va ser immensament popular entre els catalans, potser més que qualsevol dels seus contemporanis. La seva popularitat tenia les arrels en la cultura política del moment; era compartida per ciutats i pobles, transcendia classes socials i s'expressava tant en català com en castellà. Esborrar Espartero no tan sols afecta la història de l'Estat espanyol, sinó que neteja –i empetiteix– la història de Catalunya.

101. *La Campana de Gracia*, 2 de juny de 1894.

102. *La Tomasa*, 9 d'agost de 1895. Aquesta frase es feia ressò de part del discurs de Castelar a les Corts Constituents de 1869: «Yo me acuerdo siempre de cuando en las noches de Navidad estaba en el hogar al calor de la lumbre, acompañado de mis padres, y cuando la lluvia azotaba los cristales, me contaban aquella guerra gigante y me decía, "Bendice hijo mío, al general Espartero, porque ha vencido la Guerra y nos ha dado la paz"». E. CASTELAR, *Discursos parlamentarios*, Madrid, Agustín Jubera, 1877, I, 235. Anomenar els fills Baldomero era una altre de les manifestacions del culte a Espartero. És molt probable que fos el cas del republicà Baldomer Lostau i Prats, que va néixer el 1846. SHUBERT, «Being –and Staying– Famous...», 219.

103. *La Campana de Gracia*, 2 de juny de 1894 i 26 d'abril de 1930.

104. FRADERA, *Cultura nacional...*, 47.